

Branko Jozić
Književni krug Split – *Marulianum*
marulianum@gmail.com

Data przesłania tekstu do redakcji: 13.05.2016
Data przyjęcia tekstu do druku: 03.10.2017

Iluminirani kodeks 626 C iz Riznice splitske stolnice – zagonetke i gonetanja

ABSTRACT: Jozić Branko, *Iluminirani kodeks 626 C iz Riznice splitske stolnice – zagonetke i gonetanja* (Illuminated Manuscript 626 C from the Treasury of Split Cathedral – Riddles and Suppositions). “Poznańskie Studia Slawistyczne” 14. Poznań 2018. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, pp. 91–106. ISSN 2084-3011.

The collections in Croatian churches and monasteries keep treasure of outstanding cultural and historical value, which is still waiting to be studied, properly evaluated and published. Among just such precious items is a composite, acephalic and lacunose manuscript codex from the turn of the 12th and 13th centuries, which is kept in the treasury of Split Cathedral (626 C). Although it is handsome, rich in various data and very interesting, in the last hundred or so years since it was rediscovered, it has not attracted any great attention from the cultural or the scholarly public. Here is set out a codicological description listing all the anomalies and damages, established the contents and authorship of the texts; at the end some assumptions and arguments backing them up will be put forward as well as some indications of its subsequent fortune.

KEYWORDS: Illuminated manuscript; Origen; Gaufridus Babio; Bernard of Clairvaux; Hildebert of Lavaradin; St. Augustine of Hippo; Bernard, Archbishop of Split; *Provincia Sclavoniae*; sermons

1. Uvod

U našim crkvenim i samostanskim zbirkama čuva se izvanredno kulturno i umjetničko blago koje još uvijek strpljivo čeka da ga se prouči, primjereno vrjednuje i objavi. Među te dragocjenosti pripada i kompozitni kodeks u Riznici splitske stolnice. Začudo, nakon sretnog našašća 1890. godine, o kojem je izvijestio kaptolski arhivar Ivan Dević¹, ovaj osobiti kodeks opet je utonuo u tamu zaborava jer je zapravo tek sporadično privukao pozornost znanstvene i kulturne javnosti².

¹ Cf. Devich, 1894, 4–5.

² Dvapat je bio na izložbama (*Miniatura u Jugoslaviji*, Zagreb, 1964. i „*Et ils s’émervèillèrent...*” – *Croatie médiévale*, Pariz, 2012/2013), a o njemu postoji tek nekoliko

2. Opći pogled na kodeks

Kodeks se sastoji od II + 134 + I listova od srednje fine pergamene (250 x 161 / 165 mm) grafitnom olovkom označenih arapskim brojevima u gornjem desnom kutu. Folijacija je provedena prilikom restauracije 1960. godine u Arhivu JAZU; posljednji označeni list nosi broj 133, s tim da su dva lista obilježena istim brojem (21 i 21a). Uvezan je u drvene koriće (prednje: 259 x 173 x 7 mm; stražnje 260: x 171 x 7 mm.

Struktura sveščića odražava određenu nepravilnost. Na samom početku nalazi se prazan bifolij; slijedi kvinion pa se dva puta izmjenjuju binion i senion; potom se četiri puta izmjenjuju ternion i kvinion, nakon kojih slijede ternion i kvaternion (!) i na kraju opet ternion i kvinion. Drugim riječima listova po sveščićima ima: 2 + 10 + 4 + 12 + 4 + 12 + 6 + 10 + 6 + 10 + 6 + 10 + 6 + 10 + 6 + 8(!) + 6 + 10. Nema kustoda, koje su se od 12. stoljeća počele pojavljivati za označavanje sveščića rukopisa, osim jedne iznimke (vidi niže u odjeljku: Oštećenja). Cjelovitost teksta valjalo je utvrditi prateći ga na prijelazu s jedne stranice na drugu.

S obzirom na njegovu starost, na intenzitet tinte te svježinu boja inicijala, može se reći da je u dobrom stanju. No ta tvrdnja vrijedi samo djelomično. Naime, čim ga se otvori, uočava se da mu nedostaje početak (što je prije 100 godina registrirao i Folnesich), a tu su i druga oštećenja iz različitih vremena (o njima niže u zasebnom odjeljku: Oštećenja).

Na listovima se vide *punctorium* i *rigae* – rupice te vertikalne i horizontalne crte zahvaljujući kojima je pisar mogao pravilno organizirati svoj ispis. One su pokazatelj kako ništa nije bilo prepušteno slučaju ni improvizaciji, nego se sve prethodno definiralo³. Na svakoj su stranici po dva stupca (osim f. 5r) i 29 redaka. Stupci su 185 x 57 mm, a razmak među njima je 10–12 mm; vanjska je margina 27 mm; gornja 16–19 mm (ovisno koliko je list ravno ili koso obrezan); donja 45 mm i unutarnja 15 mm.

Tekst na latinskom jeziku ispisan je (proto)goticom. Ispisivala ga je vješta ruka s velikom pomnjom i pregledno, ali i vrlo ekonomično, uz veliku upotrebu pokrata i ligatura. Postupak je primjenjivan do te mjere

bibliografskih jedinica: Folnesics, 1917, 100–103; Kečkemet, 1957, 133–136; Munk, 1964, 284; Jadrijević, 1964, 90–96; Kniewald, 1964, 17–25; Morović, 1971, 14–15, 20; Diana et al., 1972, 153; Badurina, 1995, 90; Jakšić, Taburet-Delahaye, 2012.

³ Više o izradi kodeksa cf. Agati, 2003, 336–337.

da je vrlo često riječ započeta jednim slovnim znakom u jednom stupcu, a ostatak se nalazi u drugom, čak i kad se radi o prijelazu na drugu stranicu ili folij. To nam je danas od velike pomoći za utvrđivanje cjelovitosti, odnosno manjkavosti kodeksa.

Sadrži 13 Origenovih homilija o *Knjizi izlaska* te 34 druga govora/homilije, mahom Galfrida Babiona (vidi niže: Sadržaj). Opremljen je inicijalima od kojih su neki samo bogato ukrašena slova, a neki prave minijature. Do f. 60r u vrhu lista proteže se tekuća glava raspoređena tako da se ujednačeno udaljena iznad sredine svakog stupca nalazi po jedna riječ: na lijevoj strani: *edicio* (i rimski broj homilije) *Origenis*, a na desnoj: *super exodum*. U ostatku sveska nema tekuće glave ni ikakve druge naznake, osim što je na ff. 61v i 117v ruka pisara teksta nešto sitnijim slovima dodala na unutarnjoj margini vertikalno: *sermo in<ter> clericos*. Po završetku mukotrpnog posla pisar je dodao formulu:

Carmine finito, sit laus et gloria Christo
 Corrigat id ferrum quod pinxit penula falsum.
 Aspiciens dicat qui scripsit pace quiescat⁴.

3. Grafjske odlike

Kodeks, dakako, zavrjeđuje detaljniju paleografsku raščlambu; ovdje spomenimo tek neka zapažanja. Velika se slova pojavljuju samo na početku rečenice, a ne i kod pisanja vlastitih imena unutar rečenice; *et* i *amen* pisano na više različitih načina; *u* umj. *v*; nema diftonga *-ae/-oe*, nego je to uvijek *-e* (*seculum*, *celum*); jednako je u pravilu *-ci* umjesto *-ti* (*viciorum* umj. *vitorum*); ipak, zna se čak i u istoj rečenici pojaviti nedosljednost: *paciencia*, *tribulatione*, *scientia*; *sacerdotio* i *sacerdocium*; *audite pacienter correptionem*); *i* umjesto *y* (*hiacinti* umj. *hyacinthi*, *misterium* umj. *mysterium*, *zelotipia* umj. *zelotypia*; ali ipak *moyses*); Redovito nalazimo *karissimi* umj. *carissimi*, a piše i *zmaragdos* umj. *smaragdos*.

⁴ Kolofoni srednjovjekovnih rukopisa redovito sadrže izraz zahvalnosti Bogu/Kristu, nerijetko popraćen drugim uvriježenim formulama kojima se izražava olakšanje, a katkad i svijest o zaslužnosti za obavljeni posao, kao primjerice: *Dextram scribentis benedicat lingua legentis*; ili: *Qui scripsit scripta manus eius sit benedicta* (cf. Bénédictins, 1982, 192, 387).

4. Inicijali i ostali ukrasi

Grafički gledano, inicijali su u obliku odgovarajućeg slova (visine 40–112 mm), ali složene strukture: podijeljeni na obojena i urešena polja s antropomorfnim i fitozoomorfnim elementima; katkad makar simbolički ilustriraju određeni sadržaj. Ovdje valja istaknuti da su inicijali međaši: oni su gotovo jedini znak da započinje novi tekst/govor. Sačuvano ih je 49⁵. No, kad znamo da svaki novi tekst započinje inicijalom, ovima možemo pribrojiti i one kojih danas nema, a zasigurno su se nalazili na ff. 1v (listu koji nedostaje), 5v, 79r, između 113 i 115, te na 127v, gdje su započinjali novi govori, pa ih je, prema tome, izvorno bilo 54.

Inicijali nisu jedini elementi koji pridonose uresu ovog kodeksa. Osim figurativne u njemu ima i elemenata nefigurativne ornamentacije. Konkretno, unutar teksta na ff. 22v–23, 30v–39, 46v–47, 54v–63, 71v nalazimo monokromatsko ukrašavanje: linije velikih slova dodatno su pojačane crvenom bojom. Uz to na ff. 23v, 27v, 32r, 35v, 63v, 64v, 75, 77v, 81v, 85, 87, 95r, 111v, 114r, 116v, 118r, 123r, 125v, 128v, 129v slovo E, napisano nalik znaku §, dodatno je opremljeno barjačićem (katkad s crvenim potezima) koji se izdiže nad njim i vijori nalijevo; slično je na ff. 37r, 47r, 65r, 68v razvijeno slovo Q (*ornamentazione severa*). Dok su ovi nefigurativni ornamenti vjerojatno naknadni, ali od pisarove ruke, polikromatska ornamentacija upućuje na suradnju vješta crtača i slikara, a sve skupa na to da se radi o prestižnom, luksuznom izdanju.

5. Anomalije

Za razliku od cjeline kodeksa, list 5r ispisan je jednostupačno. Budući da se na njemu nastavlja početni sadržaj prve homilije koji nedostaje, zaključujemo ne samo da je ispisivanje kodeksa započeto jednostupačno, a onda se do kraja nastavilo dvostupačno, nego također da su list 5 kao i još nekoliko početnih listova pogriješno uvezani. Na to upućuje i sama tekuća glava: u pravilu na lijevoj stranici stoji: *edicio* (broj) *Origenis*, a na desnoj:

⁵ Toliko ih navodi Badurina, no u Folnesicsevu ih je popisu 50, s tim što je on uvidio da su na ff. 5v i 79 izrezani, a previdio je onaj na f. 115.

super exodum. Na f. 1v–4r je obrnuto (lijevo: *super exodum*, a desno: *edicio* [broj] *Origenis*), a na obje stranice koje stoje sučelice, tj. 5v i 6r stoji: *super exodum*.

Nadalje, rekli smo da su inicijali međaši, gotovo jedini znak da započine novi tekst. No, ima i izuzetaka gdje se pored inicijala crvenom tintom nalazi još neka naznaka. Tako unutar korpusa Origenovih homilija na f. 8r stoji: *explicit liber tercius incipit quartus*⁶; na f. 55v: *explicit liber XII incipit XIII*; na f. 60v, a po završetku posljednje Origenove homilija: *de sancto Iohane Baptista* i na f. 61v: *sermo inter clericos*.

S obzirom na inicijale postoji i druga vrsta odstupanja od uočene pravilnosti. Naime, iako se pojavljuju gotovo isključivo kao početak pojedinog govora, ima ih i unutar jedne te iste cjeline. Tako je prva homilija inicijalom na f. 1v podijeljena na dva dijela, a u četrnaesti govor (ff. 90ra–93va) umetnuta su, osim početnog inicijala, na dvije stranice koje stoje sučelice (ff. 91v–92r), još četiri. Dodajmo tome da od f. 112 do kraja inicijali nisu dovršeni nego su samo nacrtani i površina im je podijeljena na polja predviđena za pojedine boje, ali nanesena je samo zlatna.

Određeno odstupanje od usvojene sheme vidi se i na ff. 4vb i 14va, gdje je unutar stupaca ostavljen prostor za inicijal T, odnosno F. Ostavljena prazna površina tek je četvrtina uobičajene veličine inicijala, uvučena je u stupac, a u kasnijoj fazi izrade zbog previda oni nisu dovršeni. Naime, ne samo da nije naslikan inicijal, nego čak nije napisano ni odgovarajuće slovo.

6. Oštećenja

Najveće je oštećenje na samom početku kodeksa, gdje nedostaje jedan ili više listova. Postavlja se pitanje: koliko? Usporedbom sadržaja prve Origenove homilije lako je utvrditi da količina teksta koji nedostaje odgovara prostoru od jedne rukopisne stranice. Taj nepostojeći/istrgnuti dio nastavlja se na f. 5r. Imajući u vidu čitav kodeks, njegove minijature i prazna mjesta s kojih su izrezane, s nešto više vjerojatnosti može se reći da je prvi

⁶Neobična pisarova zabuna, jer zapravo završava druga i počinje treća homilija; u tekućoj glavi na ff. 8-12v ispravno stoji: *edicio III*, a ne *III*.

list bio bogatije opremljen pa da je zbog toga i bio žrtvom nečije pohlepe. To je najteže oštećenje kodeksa, jer očekivati je da su se na njemu nalazili naslov, ime sastavljača/autora i možda još poneki dragocjen podatak koji bi olakšao popunjavanje mozaične slike o njemu.

Prateći sadržaj pojedinih govora zapaža se da se završna rečenica na f. 113vb „*Sic enim in ecclesia sunt tres ordines: oratores, cultores, defen<sores...>*” nastavlja na 114ra („*<Unde psalmisa> ad Dominum ait: Ecce qui elongant se a te peribunt*”), što također ukazuje na manjak. Tim više što se nakon f. 41 svešćići pravilno izmjenjuju kao ternioni i kvinioni, a ovdje se pojavljuje kvaternion. Usporedbom teksta ovih govora s onima u kodeksu iz Toulousea (ff. 95ra–96vb; 96vb–98ra)⁷ lako je dokučiti da nedostaje količina teksta koja zauzima 8 stupaca, tj. da između ff. 113 i 114 nedostaje jedan dvolist.

Nadalje, izrezani su dijelovi većeg broja listova prema kraju kodeksa i to: donje dvije petine f. 79, manji dio donjega desnog kuta ff. 114 i 129, a od ff. 115–130 veći dio toga kuta; izrez na f. 124 proteže se do vrha, a na f. 125 gotovo do vrha. U tim su slučajevima stradala najmanje 3 donja reda teksta, a na f. 127 izrezana je polovica lista tako da vanjskog stupca gotovo i nema.

Pored ovih oštećenja vidljivi su tragovi vlage koji se protežu kroz gotovo cijeli kodeks, pretežno na gornjim vanjskim kutovima listova. U nekim takvim slučajevima inicijal se djelomično preslikao na susjednu stranicu ili je prodro na drugu stranu lista (ff. 33v, 52–53, 103v).

Osim navedenog, zapažaju se i dvije rupe u pergameni: na listu 42 elipsasta oblika, promjera 9/11 mm, a na listu 57 okrugla, promjera 25 mm. Međutim, kako je tekst na tim mjestima cjelovit, zaključujemo da su one nastale u postupku pripreme pergamene uslijed pretjeranog natezanja, dakle prije ispisivanja, pa se to i ne može smatrati oštećenjem. Tek uvjetno bi se oštećenjem moglo nazvati i naknadno obrezivanje kodeksa, a koje je učinjeno znatno prije posljednje restauracije 1960. godine. Naime, mjestimično odrezani dio teksta moguće je rekonstruirati.

⁷Slike rukopisa iz Bibliothèque municipale, Toulouse dostupne su na: <http://bvmm.irht.cnrs.fr/consult/consult.php?reproductionId=1575>. 11.05.2016.

7. Naknadni zahvati i tragovi čitanja

Neke pogriješke i nedostatke pisar je sam uočio i ispravio: primjerice, na f. 3va precrtao je „ih” (= Iesu) jer je u tom istom retku prethodno već bio napisao „ihu xri” (= Iesu Christi); na f. 72rb dvaput zaredom napisao je „fecit”, a na f. 123rb /123va „vestram” pa je ponovljenu riječ precrtao; na 57vb prekriziženo je drugi put napisano „Utinam autem michi esset possibile unum esse ex principibus”, itd.; na f. 30v precrtano je „scriptura” jer iza nje slijedi „propheta”, a među redcima je ispred „dominica” dodana ispuštena riječ „dies”; na f. 30r na lijevoj margini vertikalno je dopisan ispušteni dio: „illis enim ad correctionem facta sunt”; na 54ra ispušteni dio teksta dopisan je na donjoj margini: „ita et Moyses concupivit videre diem Domini et vidit et gavisus est, et necessario gavisus est”; na 57r, na lijevoj margini: „et sensus offerantur Deo”; a na desnoj: „aut in actibus”. U ovim slučajevima mjesto u osnovnom tekstu gdje treba umetnuti dopisani dio pisar je označio znakom \cdot ili % (= id est). Dodatak na f. 117v na desnoj margini vertikalno zapravo je marginalni naslov: *sermo ad sacerdotes*. Sve su to intervencije *scriba* koji, vraćajući se poslu nakon predika, ispravlja uočene nedostatke, no prema svemu sudeći završna je revizija kodeksa izostala, inače bi neke manjkavosti sigurno bile otklonjene.

Međutim, dok za spomenute i još poneku interlinearnu intervenciju možemo dopustiti da su nastale u vrijeme prepisivanja, one na ff. 115 do kraja unesene su ipak nešto kasnije. Naime, na tim je stranicama tekst bio uredno ispisan u stupcima. No, kako je donji desni kut oštećen (sada izrezan pa nadomješten japanskim papirom), pri čemu su stradala barem tri donja retka, preostali tekst tih redaka je prekrizižen, a na tom mjestu stavljen je znak + s četiri točkice u kutovima (= id est); zatim je na slobodnom prostoru donje margine stavljen taj isti znak i nakon njega ponovno prepisan manjkavi dio nešto manjim slovima i s nešto manje ponnje. Međutim, duktus je isti kao i u osnovnom tekstu, iz čega se zaključuje da su to intervencije samog pisara. Naprotiv, tekst izrezanih dijelova na ff. 5(v), 79 i 127 nije nadopisan; budući da na tim mjestima započinje novi govor, zaključujemo da su izrezani u nekom kasnijem vremenu zbog inicijala, dok su prvspomenuta oštećenja nastala u vrijeme izrade kodeksa.

Na više mjesta gdje je zbog vlage tekst postao slabo čitljiv na margini ga je dopisala katkad ista, a katkad druga, kasnija ruka (ff. 2r, 25r, 30r 54–55v, 56v–57v; 64).

Pored toga vidljivi su tragovi kasnijih intervencija drugih ruku: zbog vla-ge teže čitljive riječi dopisivane su na marginama, posebno na ff. 54v–57v. Tu su nadalje znakovi čitanja i isticanja: monogram N (=nota), +, X, vertikalne crte (na ff. 2v, 6v–7, 9r, 19v–21v, 22v, 24r, 30r, 43r, 46r). Najviše ih je na ff. 15v–17v, gdje se osim spomenutih znakova pojavljuju još rimski brojevi kojima su obilježena egipatska zla o kojima je riječ u tekstu; uz to je u trokutnom okviru istaknuto: „prima plaga aqua in sanguinem”; a u pravokutnom: „rane”, pa opet u trokutu: „cuncta breviter replica”.

Svakako, treba spomenuti još i pripis drugom rukom na kraju kodeksa, u desnom slobodnom stupcu na f. 132v. Taj tekst, kao i još neke zabilješke na f. 73 te na predlistu i zalistu, vrlo su važni za praćenje *fortune* ovog kodeksa.

8. Sadržaj i pitanje autorstva

Kao što je rečeno, tekuća glava u prvoj polovici sveska (*edicio [...] Origenis super exodum*) jedini je i lako uočljiv pokazatelj autorstva i sadržaja, pa se Origenu pripisivalo cijeli kodeks, iako njegove homilije zauzimaju tek nešto manje od polovice sveska⁸. Neobično je što se nakon Origenova korpusa, osim onih nekoliko spomenutih iznimaka, nigdje ne navodi ni ime autora ni naslov pojedinog govora kao što je praksa u drugim onodobnim rukopisima. Unatoč tome, danas se preostali sadržaj kodeksa može identificirati: njegov je autor Gaufredus Babio; iznimka je govor 28 (numeracija je naša), kojem je autor sv. Augustin. Nažalost, i ovo atribuiranje Gaufredu ostaje problematično jer se isti (doduše ne svi) govori pripisuju i Gaufredu Babionu, i Bernardu iz Clairvauxa, i Hildebertu Lavaradinskom.

9. Dodatna razmatranja

I nakon ovih uvida ostaje dosta nepoznanica jer na niz pitanja nije moguće dati pouzdan odgovor: ne može se sa sigurnošću utvrditi vrijeme

⁸ Jedino Folnesics, 1917, 100 i Jadrijević, 1964, 93 ukazuju da nije sav sadržaj iz Origenova pera.

i mjesto nastanka kodeksa kao ni tko mu je sastavljač. Pored toga, zbu-
njuju i spomenute anomalije: zašto je započet jednostupačno, a ispisan
dvostupačno, zašto mu iluminacije nisu dovršene. Ni o njegovoj *fortuni*
nemamo pouzdanih podataka. Prema tome, ovo što slijedi jest sabiranje
činjenica ne bi li se došlo do potpunije vjerojatne slike o njemu.

10. Vrijeme i mjesto nastanka

S obzirom na paleografske odlike splitskog kodeksa prihvatljiva je
njegova dosadašnja datacija, tj. da je nastao koncem 12. ili početkom 13.
st. No glede mjesta skloniji sam pretpostavci da je nastao u Splitu, a ne
negdje u sjevernoj Italiji ili u Francuskoj, kako se dosad navodilo⁹. Na
to upućuju i konkretni pokazatelji. Istaknuli smo da je kodeks pri kraju
ozbiljno oštećen i to još u fazi njegove izrade. Nakon što je ispisan tekst
i izrađen veći dio inicijala, došlo je do nekakve nezgode zbog čega su
dijelovi listova izrezani, a oštećeni redci dopisani na marginama nešto ne-
marnijim ispisom, ali ipak rukom pisara osnovnog teksta.

Ne znamo je li se baš zbog tog oštećenja ili zbog još nekih okolnosti
odustalo od dovršenja kodeksa, no ta je nedovršenost očita. Ne samo da od
f. 112 do kraja inicijali nisu obojeni nego, kako smo gore ukazali, na ff.
4vb i 14va predviđeni inicijali nisu naslikani; čak nije napisano ni odgo-
varajuće slovo. Da je kodeks rađen za druge, „za tržište”, zamijenilo bi se
oštećene listove s kraja i prva dva lista pisana jednostupačno, a inicijale bi
se dovršilo. To nije učinjeno, nego se od namjeravane reprezentativne razi-
ne odustalo i pomirilo se s donekle neuspjelom izvedbom. Sve to navodi na
zaključak da nije rađen „za tržište”, nego unutar vlastitog okružja, u kojem
su naručitelj i radionica na neki način povezani, dakle u Splitu.

11. Sastavljač/naručitelj

Na tom tragu pretpostavljamo da je njegov naručitelj, a moguće i sa-
stavljatelj, tj. onaj koji je izabrao uvrštene tekstove, bio splitski nadbiskup

⁹ Cf. Badurina, 1995; Jakšić, Taburet-Delahaye, 2012.

Bernard. Takvu knjigu mogli su si priuštiti samo elitni predstavnici vlasti i kulture. Naime, Bernard je bio na glasu kao iznimno naobražen intelektualac koji je posjedovao bogatu knjižnicu i dugi niz godina poučavao na sveučilištu u Bologni. K tome je uživao velik ugled u kulturnim i političkim krugovima, pa je zato splitski kaptol tražio da ga se postavi na upražnjenu nadbiskupsku stolicu, čemu je papa Inocent III. nevoljko udovoljio¹⁰.

No, postoje i konkretniji pokazatelji moguće veze našeg kodeksa i nadbiskupa Bernarda. Toma Arhidakon izričito veli kako je Bernard sastavio jednu zbirku protiv heretika i knjigu propovijedi¹¹. Ubrzo nakon ustoličenja nadbiskup je došao u sukob s kaptolom oko prebenda i povlastica¹². U ophođenju je pribjegavao diplomatskim vještinama i uvjeravanju¹³, a moguće da je u tu svrhu dao načiniti knjigu čiji će sadržaj njegovim prelatima poslužiti kao *memento*. Naime, vrlo je uočljiva obrazovna i parenetska intencija govora: glavne teme cijelog sveska su Crkva i njezini pastiri; jedinstvo Crkve i izopćenje iz nje; bratska sloga, sablazni, razdori, (monaško) savršenstvo; Isusovo izabranje učenika i dostojanstvo pastira kao Kristovih namjesnika, a u više je govora posebno apostrofirano pitanje pohlepe¹⁴. Dakle, i kao čovjek intelektualnog habitusa i kao nadbiskup Bernard je imao i potrebu i sredstva za izradu ovakve knjige. Tome valja dodati još jedan osvrt.

Iznenaduje koliko pažnje Toma Arhidakon posvećuje nadbiskupovu odnosu prema dvojici umjetnika, Zorobabelovim sinovima Mateju i Aristodiju, optuženima za krivovjerje. Toma ih predstavlja kao izvrsne slikare, veoma vješte i u zlatarskome umijeću („erant pictores optimi et in

¹⁰ Glavni izvor podataka o Bernardu je od njega nešto mlađi Toma Arhidakon (oko 1200–1268); cf. i Armanda, 2011, 33–48.

¹¹ „Fuit autem Bernardus vir scolasticus, triginta annis et eo amplius Bononie in scientiarum studiis fuerat comoratus habuitque libros plurimos bonos et pretiosos, quos suis nepotibus largitus est... Fecit autem quandam compilationem contra hereticos, composuit etiam librum sermonum” (Toma Arhidakon, 2003, 134).

¹² O sukobima splitskih nadbiskupa s kaptolom cf. Ostojić, 1975, 30–34, 150–156.

¹³ Cf. Toma Arhidakon, 2003, 133; cf. i Armanda, 2011, 38–39.

¹⁴ Cf. govor 10 – *Contra simoniacos*; 25 – *De contemptu terrenorum / De decimis*; o istome je i govor 14, iznimno inicijalima opremljen i razdijeljen na četiri cjeline. Općenito se potiče na milosrdan odnos prema siromasima, s kojima se Krist poistovjetio, a na osnovi kojeg će on izreći posljenji sud.

aurifabrili arte satis exercitati”). Kazuje kako ih je nadbiskup često najprije blagim riječima, a kad to nije uspjelo, onda zaplijenom imovine, izopćenjem iz Crkve i izgonom iz grada, prisilio da se odreknu krivovjerja; nakon njihova pokajanja svečanim obredom ih je razriješio izopćenja i naredio da im se povrate njihova dobra¹⁵. Za toliku njegovu pažnju prema dvojici braće nesumnjivo je presudan bio njihov ugled i utjecaj, odnosno činjenica da su bili dobri poznavatelji latinskih i slavenskih pismena („competenter etiam Latine et Sclauonice litterature habebant peritiam”). Doduše, nema jasnih svjedočanstava da su spomenuta braća imala privatnu radionicu za prepisivanje i oslikavanje knjiga, kakvih je u razdoblju gotike sve više¹⁶, međutim, moguće da su nadbiskupovu pažnju privukli upravo izradom nepoćudnih knjiga.

U konačnici, zar ne smijemo pomišljati da je nadbiskup, pošto ih je svečano primio natrag u krilo Crkve i vratio im imovinu, spomenutu braću angažirao na jednom ovakvom zadatku¹⁷? Tome bi u prilog išle ne samo njihove kompetencije, nego i drevni običaj da se formalno obraćenje potvrdi i djelom. Izrada ovog kodeksa, koji odražava spomenute vještine, mogla je biti takav dokaz, međaš njihova novog odnosa prema Katoličkoj Crkvi i čvršće veze s nadbiskupom, te ujedno zadovoljiti nadbiskupovu potrebu za knjigom reprezentativna izgleda i ciljano odabrana sadržaja. Na temelju svega iznesenog zaključujemo da je njezin naručitelj vjerojatno bio splitski nadbiskup Bernard.

12. Naknadna *fortuna*

O daljnjoj sudbini kodeksa imamo tek nekoliko signala. Prvi je spomenuti prapis u desnom slobodnom stupcu na f. 132v.

In Christo sibi karissimo fratri, fratrum minorum minister provinciae Sclavonie et servus, salutem et pacem in Domino sempiternam.

¹⁵ Cf. Toma Arhidakon, 2003, 122–123.

¹⁶ Cf. Agati, 2003, 341.

¹⁷ J. Belamarić (2014, 326) pretpostavlja i jedan drugi njihov angažman od strane Bernarda prigodom preoblikovanja kapele i oltara sv. Staša; dapače, upravo su oni izradili srebrni moćnik svetčeve glave.

Devotionem, quam ad ordinem nostrum ob Dei reverentiam geritis, ut accepimus, affectu sincere karitatis acceptantes, Christoque non inmerito acceptabile fore credentes, piis ipsam beneficiorum spiritualium vicissitudinibus compensari, Vos et uxorem Vestram et liberos ad universa et singula fratrum nostrae provinciae devotarum [?] orationum suffragia in vita recipio pariter et in morte, plenam vobis bonorum omnium participationem, tenore praesentium concedendo, quae per eosdem fratres, ubique terrarum morentur, operari dignabitur clementia Salvatoris.

Valete in Domino et orate pro me. Datum etc.

Riječ je o obrascu za sastavljanje povelje (*formularium litterarum*), kojom se nekoga pobožnog vjernika, a koji se iskazao osobitom naklonošću prema samostanskoj ili provincijskoj zajednici, proglašava subratom te zajednice, čime dotični stječe određena prava i postaje dionik duhovnih dobara bratstva¹⁸. Ovaj su dodatak zapazili Folnesics, koji ga bez bližeg obrazloženja datira u 15. st., i Jadrijević¹⁹. S tim u svezi valja reći da su nakon osnutka Reda 1209. franjevci vrlo rano došli u hrvatske krajeve i u pripisu spomenuta *Provincia Sclavoniae* postoji od 1239. godine. Međutim, na generalnom kapitulju Reda 1393. određeno je da se umjesto naziva „Sklavonska” uvede „Dalmatinska”. Unatoč otporu ovdašnjih franjevača, 12. travnja 1398. papa Bonifacije IX. naložio je da se mora usvojiti novi naziv²⁰. Prema tome, za ovaj pripis *terminus post quem* bila bi 1239., a *terminus ante quem* 1398. godina.

Sam po sebi kodeks je predstavljao veliku vrijednost, pa nije za očekivati da bi se netko tko nije njegov posjednik drznuo u nj dopisati bilo kakav sadržaj. To tim više vrijedi za navedeni pripis: taj je obrazac trebao biti pri ruci za sastavljanje povelje koje se od vremena do vremena neko me izdaje, tako da je opravdano pomišljati da je kodeks neko vrijeme bio u posjedu franjevača. Kad i pod kojim okolnostima je prispio u njihove ruke te kako se ponovno našao u zbirci splitske stolnice? O tome možemo samo nagađati. Mogao je biti darovan provincijalu novoosnovane Slavonske franjevačke provincije kao gesta simboličke i stvarne podrške. Naime, knjiga kao takva, a uz to ovakva sadržaja, bila bi značajan dar,

¹⁸ Vrlo slične formule bilo benediktinske bilo franjevačke provenijencije mogu se vidjeti u: Brewer, Howlett, 1882, 263–264; Hunter, 1840, 72–73; Yates, 1843, 157; Schöttgen, 1755, 717–718; Salimbene, 1998–1999, 435.

¹⁹ Folnesics, 1917, 100; Jadrijević, 1964, 93, b. 17; 96: njegovu prijepisu nedostaje početak („in Christo sibi karissimo f.”), a ima i nekoliko pogrešnih čitanja.

²⁰ Cf. Milošević, 1908, 235–237.

a i pomagalo pri vođenju novoustrojene (kleričke) zajednice u namijenjenoj im misiji, posebno važnoj s obzirom na heretička gibanja u splitskom zaleđu i Bosni. „Sklavonska” je provincija osnovana 20-ak godina nakon Bernardove smrti i moguće da je kodeks završio u zbirci kaptola, kojem ga se nije bilo teško odreći između ostalog i jer je, formom nesavršen, izgubio na cijeni. S druge strane, priprostim sinovima sv. Franje, opredijeljenima za siromaštvo, samim je sadržajem mogao biti posve primjeren i koristan dar.

Na moguću „franjevačku dionicu” upućuju još dva, golom oku jedva vidljiva signala: na 1. i 2. predlistu pod UV osvjetljenjem nazire se *ex libris*: „Iste liber det<ur> <ma>nibus sancti petri Ra<m>e (?) bo<snia> ut de<...> uice in>...> (?)”; „Iste liber est fra<tri>s (?) post morte<m> cap. epis<...> et omnes misit p<er> fra<tru>m d<...>ip<s>e custodiat librum <...> et ip<sor>um”.

S obzirom na to, kao najizgledniji posjednik kodeksa je bosanski franjevački samostan u Rami, čiji je titular bio sveti Petar²¹. Mada ne postoje dokumenti o postojanju tog samostana prije konca 14. st., s obzirom na to da još u 12. stoljeću hrvatsko-ugarski kraljevi počinju svojoj tituli dodavati i izraz *rex Ramae*²², što ukazuje na njezinu određenu važnost, nije nevjerojatno da je Rama još u 13. stoljeću bila žarište i franjevačkog djelovanja u tim krajevima.

Kako se kodeks ponovno našao u posjedu splitske nadbiskupije može tek nagađati i pretpostaviti da je vraćanje povezano s nekim od franjevaca koji su imenovani splitskim nadbiskupima²³. Na to da se u zbirci stolnice

²¹ U izvorima se spominju *Conventus Sancti Petri Salinarum Inferiorum* (Donja Tuzla) i *Conventus Sancti Petri Ramae* (cf. Devčić, 2004, 155–156; Jelenić, 1918, 126). U arhivu samostana u Sinju čuva se rukopis Petra Filipovića *Archivium conventus olim sancti Petri Ramae in Bosna...*

²² Još od Kolomana (1103.) ustalio se naziv *rex Hungarie, Dalmacie, Chroacie Ramaeque*; upotrebljavaju ga Bela II., Gejza II., Gejzin sin Stjepan, Bela III. itd. (CD II /1904, s. 10; 47; 49; 54, 139 itd.); *regnum Ungaria, ac Polonie, Dalmatie, Croatiae, Ramae, Servie, Lodomerie, Galitie* spominje se 1308. (CD VI /1908, s. 257; VIII /1910, s. 161); Karlo Roberto u naslovu ima: *dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Gailiciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque rex* (CD IX /1911, s. 48 i sl.).

²³ Španjolski franjevac Peregrin od Aragonije († 1409.) 1400. bio je zamjenik vikara franjevačke bosanske vikarije, a 1403. imenovan je splitskim nadbiskupom. No, držim da je kodeks još neko vrijeme ostao kod franjevaca. Drugi franjevac, imenovan splitskim nadbiskupom 1473., bio je Talijan Pietro Riario (1445.–1474.).

ponovno nalazio možda već u 17., a svakako u 18. st. upućuju dva zapisa na f. 73. Na donjoj margini: „Andrea Alegretti dare rason (?) Asino uno (?) per omnia secula seculorum”²⁴; između stupaca vertikalno odozdo prema gore: „Antonio Cranchio gio<vane> giud<ice> accusava Tadeo Migdoleo”²⁵.

13. Zaključak

Predstavljeni iluminirani kodeks pokazuje da je riječ o luksuznom izdanju, o prestižnoj knjizi, čiju je izradu naručila ugledna i imućna osoba. Uočene anomalije, činjenica da nije dovršen i još neke indicije navode na zaključak da je izrađen u domaćoj radionici. Njegov pak sadržaj, tj. teme kojima su govori posvećeni, kao i povijesni podatci što ih donosi Toma Arhiđakon te izričito spominjanje „composuit etiam librum sermonum” upućuju da bi upravo to mogla biti knjiga koju je sastavio splitski nadbiskup Bernard. Uostalom, od Tome saznajemo ne samo da je Bernard trebao urediti splitsku crkvu nego i da je pastirsku dužnost obavljao revno. Sukladno tome zaključujemo da je u svrhu poučavanja i vođenja zajednice dao izraditi dvije „knjige” neprijeporna autoriteta: vratnice splitske stolnice, na kojima je majstor Buvina sadržaj Evandjelja pretočio u prizore čitljive i nepismenu puku, te ovaj kodeks s probranim homilijama uglednih crkvenih naučitelja, kojima se kleru doziva u pamet dostojanstvo svećeničkog poziva, čak i u njegovim konkretnim vidovima. Time je Bernard Splitu ostavio dva iznimna spomenika kulture.

²⁴ Jedan je Andrea Alegretti 1604. izabran kao soprastant splitske komune; 1606. je izaslanik za razdiobu soli te 1614. i 1622. prokurator zajednice gospode građana i pučana (cf. Berket, Šimunković, 2006, 68, 94–96, 132, 190). Ipak, zapis bi se vjerojatnije odnosio na Andriju Radovića (Gaudencija; tal. varijanta prezimena bi bila Alegretti), čiji je otac Luka u njegovo ime 1660. splitskom kaptolu prodao zemljište u Kaštel Starome (cf. Ostojić, 1975, 187).

²⁵ Tadeo Migdoleo (Tadija Midolević) bio je 1733. prokurator splitskog nadbiskupa i ekonom sjemeništa (cf. Zelić, 2009, 104).

Literatura

- Agati, M.L. (2003). *Il libro manoscritto: introduzione alla codicologia*. Roma: L'Erma di Bretschneider.
- Armada, I. (2011). *Splitski nadbiskup i teološki pisac Bernard iz Peruggie*. „Kulturna baština”, br 37, str. 33–48.
- Badurina, A. (1995). *Illuminirani rukopisi u Hrvatskoj*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Belamarić, J. (2014). *Svjiečnjaci zadarskih majstora Mateja i Aristodija i dosad nepoznati fragmenti srednjovjekovnog tekstila iz splitske katedrale*. U: *Splitska hagiografska baština: povijest, legenda, tekst*. Ur. J. Belamarić et al. Split: Književni krug Split, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, str. 315–333.
- Bénédictins du Bouveret (1982). *Colophons de manuscrits occidentaux des origines au XVIIe siècle*, sv. 6. Fribourg: Editions Universitaires Fribourg.
- Berket, M., Šimunković L. (2006). *Zlatna knjiga grada Splita*. Vol. II. Split: Književni krug.
- Brewer, J.S., Howlett, R. (1882). *Monumenta Franciscana*. Vol. 2. Charleston: Nabu Press.
- Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (=CD) (1874)*. Zagreb: Tiskom D. Albrechta.
- Devčić, A. (2004). *Razni fondovi Kongregacije za širenje vjere 17–18. st. Scritture riferite nei congressi – Bosnia*. „Fontes: izvori za hrvatsku povijest”, br. 10. http://hr-cak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=80818. 11.05.2016.
- Devich, G. (1894). *L'Evangelario Spalatense dell'archivio capitolare di Spalato*. „Supplemento al Bullettino di archeologia e storia dalmata”, br. 17, str. 4–5.
- Diana, D. Gogala, N., Matijević, S. (1972). *Riznica splitske katedrale*. Split: Izdanje Muzeja grada Splita.
- Folnesics, H. (1917). *Die illuminierten Handschriften in Dalmatien*. Leipzig: Hiersemann.
- Hunter, J. (1840). *Ecclesiastical Documents: 1. A brief history of the bishoprick of Somerset from its foundation to the year 1174; 2. Charters from the library of dr. Cox Macro*. London: J.B. Nichols and son.
- Jadrijević, A. (1964). *Djela Bernarda splitskog nadbiskupa*. „Službeni vjesnik biskupije splitske i makarske”, br. 1–2, str. 90–96.
- Jakšić, N., Taburet-Delahaye, E. (2012). „*Et ils s'émerveillèrent*” – *L'art médiéval en Croatie*. Paris: Reunion Des Musees Nationaux.
- Jelenić, J. (1918). *Dva ljetopisa Bosne Srebrene*. „Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini”, br. 30, str. 115–128.
- Kečkemet, D. (1957). *Romaničke minijature u Splitu*. „Peristil”, br. 2, str. 133–136.
- Kniewald, D. (1964). *Dalmacija na izložbi minijatura u Zagrebu*. „Službeni vjesnik biskupije splitske i makarske”, br. 5–6, str. 17–25.
- Milošević, J. (1908). *De provincia Sclavoniae*. „Archivum Franciscanum Historicum”, sv. 1, str. 235–237.

- Morović, H. (1971). *Povijest biblioteka u gradu Splitu*. Dio I. Zagreb: Društvo bibliotekara Hrvatske.
- Munk, Z. (ur.) (1964). *Minijatura u Jugoslaviji*. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt.
- Ostojić, I. (1975). *Metropolitanski kaptol u Splitu*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Salimbene de Adam (1998–1999). *Cronica*. Ur. G. Scalia. Turnhout: Brepols.
- Schöttgen, C. (1755). *Diplomatarii et Scriptores Historicæ Germanicæ medii ævi*. Vol. 2. Altenburg.
- Toma Arhiđakon (2003). *Historia Salonitana = Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*. Prir. i prev. O. Perić. Split: Književni krug.
- Yates, R. (1843). *History and Antiquities of the Abbey of St. Edmund's Bury*. London: J.B. Nichols and Son.
- Zelić, D. (2009). *Chiese in Traù – rukopis Pavla Andreisa u Muzeju grada Trogira*. „Radovi Instituta za povijest umjetnosti”, br. 33, str. 91–114. <http://hrcak.srce.hr/file/97660>. 11.05.2016.